

In het vorige artikel waren we met u in het zuidelijke gedeelte van de gemeente Leens. Daar bezochten we o.a. het dorpje Zuurdijk. In noordelijke richting kijkend, ontdekken we drie torens, die opvallend veel gelijkenis vertonen. Het zijn de spitse torens van Ulrum, Kloosterburen en Leens. De huidige toren van Leens dateert uit het jaar 1863 en is in de plaats gekomen van een oude zadeldaktoren.

35

Tekst: J. RITTERSMA
Foto's: P. WERNEKINCK

De enige nog overgebleven borg in het Marnegebied is de borg Verhildersum. Van de vroegere glorie is echter niet veel overgebleven.

Gemeente Leens telt veel dorpen

(DEEL 2)

In de oostmuur zijn nog resten van deze oude 13e eeuwse toren opgenomen. Toen men in 1948 met de restauratie van de kerk begon, kwam men tot de verrassende ontdekking, dat onder de pleisterlaag een prachtige turf- en bakstenen muur bleek te bestaan. Er is veel tufsteen verwerkt in het schip van de kerk. Het schip dateert uit plm. 1100. De meeste tufsteen bevindt zich in de noordmuur. Koor en dwarspand zijn waarschijnlijk omstreeks 1200 gebouwd. Het interieur wordt overdekt door meloenvormige koepelgewelven met acht of vier ronde ribben. In het koor valt op dat daar drie rondbogige, smalle en laaggeplaatste raampjes zijn aangebracht. De kerk bezit een prachtig interieur, dat ook tijdens de restauratie in de jaren tussen 1948 en 1952 behoorlijk is opgeknapt. Verschillende onderdelen zijn vernieuwd en vervangen o.a. het meubilair uit de protestantse periode: de preekstoel met klankbord, avondmaalstafel en vele banken.

De Jan Zijlmasingel te Leens. Gezien de beplanting geeft de straat een uniek beeld voor Noord-Groningen.

Op de koorafsluiting bevinden zich zeldzame koperen sierstukken waarin het wapen van Tjarda van Starkenborch. Tenslotte staat in de kerk een prachtig orgel. Dit orgel met een schitterend front is in 1733 gebouwd door de bekende orgelbouwer A. A. Hinsch. Ook in het orgelfront bevinden zich de familiewapens van de Van Starkenborch's maar ook het wapen van het geslacht Lewe.

Uniek

Het dorp Leens is een plaats met een "eigen gezicht". Het is 'n schoon dorp met leuke straatjes, kleine huisjes en knusse winkeltjes. Er zijn trouwens ook riante singels met geriefelijke woningen. Zo b.v. de Jan Zijlmasingel, een straat waar aan weerszijden berken zijn geplant. Dit geeft vooral voor Nrd-Groningen een uniek straatbeeld. Verder vindt men in dit dorp een prachtig streekbad. Dit bad — „de Marne” geheten — werd in mei 1965 geopend en is tijdens koude dagen zelfs verwarmd (door aardgas!).

Verhildersum

Vanuit Leens kunt u een leuke wandeling door de landerijen maken in de richting van de borg Verhildersum. De borg ligt verscholen achter het opgaande geboonte. Het is de best bewaard gebleven borg in het Marnegebied. Beter gezegd: het is de enige borg in de Marne. Er zijn meer geweest, het waren de borgen Ter Borg of Galkinga bij Warfhuizen en Lulema Ewer bij Zuurdijk, de borg Asinga bij Ulrum, bij Vierhuizen de borgen Panzer en Beusum. De Tammingaborg stond bij Hornhuizen, Borgweer bij Wehe-den Hoorn en tenslotte Verhildersum bij Leens. In aanleg is Verhildersum een 14e eeuwse omgrachte borg. Van de vroegere glorie is slechts een gedeelte overgebleven. Het is nu een groot landhuis, dat u via een imposante oprijlaan kunt bereiken.

Toch is deze borg een mooi voorbeeld van 'n groninger borg, vooral de aanleg van de singels met de binnengracht. Van Verhildersum is het voorste gedeelte met zijvleugels en leuke geveltjes afgebroken. Voor het overblijvende gedeelte is een nieuwe muur gebouwd. De inderdaad als oprijlaan leidde bij een Ommelander borg naar het voorplein waar de schathuizen stonden (schat = vee). Vanaf het voorplein leidde een lange brug over de brede binnengracht naar de voordeur. Op deze voordeur waren dikwijls de wapens van de borgheer en zijn vrouw afgebeeld.

Ook de schilddragende leeuwen, die vaak aan weerszijden van de brug stonden droegen het wapen van de borgheer en zijn vrouw. De windvaan boven op de schoorsteen had alleen het wapen van de heer. Verhildersum betekent eigenlijk "Vrouw Hilde's Heem". Het eerste geslacht op de borg was het geslacht Verhildema. Een zekere Aylko Verhildema deed in 1938 mee

met de Vetkopers. Zij droegen aan de hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, de heerlijkschappij over de Ommelanden op (zie artikel over de gem. Adorp). Ook de Onsta's van Sauwerd hebben op de borg gewoond. Hidde Onsta, de erfdochter van Verhildersum, stierf in het jaar 1818. Ze werd begraven in de kerk te Leens. Haar grafzerk is hedentendage nog te zien. Tenslotte moet in dit verband de familie Van Starkenborch nog genoemd worden. In 1586 werd Ludolf Tjarda van Starkenborch heer van Verhildersum en wel door zijn huwelijk met de hiervoor genoemde Hidde Onsta. Hij leefde van 1556—1608. Hij ligt ook begraven in de kerk van Leens. Hun zoon Lambert liet in 1632 de grote klok van de Leenster toren gieten. In 1700 werd het huis verbouwd en twee en een halve eeuw later nl. in 1953 werd de borg Verhildersum door de gemeente Leens voor f 30.000,— aangekocht en is nu ingericht als museum. Op de zolderverdieping van de borg bevindt zich een permanente tentoonstelling over „Wad en Land” en de moeite van bezichtiging alleszins waard.

Na de Menkemaborg te Uithuizen mag de borg Verhildersum bij Leens als de best geconserveerde ommelander borg beschouwd worden. Voordat we de borgterreinen verlaten gaan we eerst nog een kop koffie drinken in het als restaurant ingerichte Schathuis. Het interieur is bijzonder sfeervol ingericht en onder het genot van een kop koffie "duiken" we nog even in de geschiedenis van de plaats Leens.

Wierde

Leens ligt op een wierde. De bedding van de Marne (wat eerst een eiland was) is waarschijnlijk uitgegaan over de terpen van Leens en Ulrum. Tussen Leens en Ulrum ligt aan de oude provinciale weg een rijtje boerderijen, die de ligging van de vroegere zeedijk situeert. De plaats komt in het Oorkondenboek voor in 1381 als Lydenze. In 1405 komen we de benaming „de Clawe van Lijdenzer reetschap” tegen, maar enige tijd later, nl. in 1446 wordt ons verhaald over de „Clawe van Ledenzer reetschap”. Ook Lidinge en Lidinge komen we als namen van dit dorp tegen. Omdat Leens eertijds aan het water lag en de oude benaming voor watergang „lêde” is, verklaart men de naamgeving ook wel als volgt: Lêdense - Lêns - Leens. Dat Leens vroeger inderdaad dichtbij het water lag, blijkt uit een oude beschrijving:

„LEENS, is wyders een volkryk en bloeiend dorp, hebbende een kruiskerk met een hoog koor; en ligt aangenaam op eenen vry verhevenen grond. Om deeze reeden, en om den afstand van den Ems, wil den heer Alting, dat dit ons Leens geweest zij, op welke Vitellus met twee Romeinsche keurbenden, by een schielijk opkomenden herfstspringvloed, eenen bitteren nagt heeft moeten doorbrengen.”

Of dit verhaal geheel juist is, valt te betwijfelen omdat andere geschiedenissen ons weten te vertellen dat Vitellus in Wester-Emden in Fivelingo zou zijn geland. Maar, dat Leens aan open water lag heel vroeger is wel duidelijk. Al spurende in de geschiedenis van Leens komen we ook het zgn. „Loflied op Leens” tegen. Het opschrift luidt: „Nooit zel ik Lains vergeten” en het gaat verder:

„In Laimster het (want hal is fiks), Moar laist 'n vrouw mit geld; 'n Mooie maaid en dijt mit niks, Doar 's hal nait op gesteld. 'n Leik, old wief bie 'n jonge vent, Het ze genog, wel ja, den ken 't Veur 't sleupen zontet te kopen, Doar wil e wied om lopen. Of dit voor de huidige Leensters nog geldt, weet ik niet! Ook bekend was vroeger de Leenster Almanak, uitgegeven door de afdeling van 't Nut. Het bevatte veel bijzonderheden over de groninger geschiedenis. Het verscheen van 1828—1838. De titel van deze almanak luidde: Almanak ter bevordering van Kennis en Goeden Smaak.

Kaakpaal

Maar nu weer terug in het Leens

van vandaag. Wist u trouwens, dat het dorp nog een dorpsomroeper heeft? De enigste dorpsomroeper in de Ommelanden. We gaan het dorp van de „boeskoolkoppen” verlaten en gaan met u in de richting van het naburige Ulrum. Even buiten Leens, op de grens van beide gemeenten stoppen we bij de grenspaal. Dit is nl. een oude kaakpaal. Zo'n kaakpaal was van origine een oude schandpaal. In Farmsum bij Delfzijl staat er ook nog een. De straf van de kaak en van 't brandmerken werden in 1854 afgeschaft. We hebben de nederlandse uitdrukking „Iemand aan de kaak stellen” er nog van overgehouden. In verschillende groninger dorpen kent men nog het woord „Kaakheem”. Het Kaakheem was het plein waarop de paal stond opgesteld.

... De kaakpaal ...

Zo kent men in Ten Boer Kôkhaim, te Westermieland Koakhörn en te Zuidhorn Koakhaim. In Appingedam leeft de herinnering voort in de naam Koakgaang; in Baflo de Koakven. Ook in Aduard komt de naam Koakhaim voor en de Koak te Stedum. In Uithuizen kent men de Kaakstraat.

In de Stad tenslotte stond de kaakpaal tegen de muur van 't Oude Rechthuis (de reeds verdwenen Hoofdwacht), later vóór dit gebouw op de markt. Het is in 1795 afgebroken. Zoals u ziet komt men het begrip „kaak” nog wel tegen in het groninger land. Op de kaakpaal tussen Leens en Ulrum staat behalve de namen van beide gemeenten nog het volgende te lezen:

„k Ben hier geplaatst aanschouw mij niet als strafpaal maar als een limiet (limiet = grens)

Met in onze gedachten het Leenster volkslied van meester Beukema vervolgen we onze omzwervingen door het Marnegebied naar het dorp Ulrum.

Het Leenster kerspel is vrij groot; Hieronder toch behoort Grijsloot, De Vaalg, Verhildersum en Douwen De Klei en voor ruim honderd jaar Bestond ook nog de buurt De Haar; Wie dus dit kerspel rond wil treen, Moet wel twee uur daartoe besteen.

De Ned. Herv. kerk te Leens. De spitse toren dateert uit het jaar 1863 en is in de plaats gekomen van een oude zadeldaktoren.